

УДК 94(477.51)

Олександр Асадчев

ГІПОТЕЗИ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ СЕЛИЩА (ОЙКОНІМУ) РАДУЛЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РАЙОНУ

HYPOTHESES ABOUT THE ORIGIN OF THE NAME OF THE VILLAGE (OIKONYM) RADUL IN THE CHERNIHIV DISTRICT

DOI: 10.58407/litopis.250508

© О. Асадчев, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6818-9207>

Метою розвідки є аналіз існуючих гіпотез походження назви селища Радуль Чернігівського району, викладення та обґрунтування нових. **Методологічно** це етимологічне дослідження, яке ґрунтується на принципах об'єктивності, історико-критичного аналізу, спирається на традиції порівняльно-історичного мовознавства й теорію мовних контактів. **Наукова новизна розвідки** полягає в тому, що вперше систематизовано, проаналізовано та на основі широкого кола лінгвістичних, археологічних, архівних і друкованих джерел обґрунтовано наявні гіпотези щодо походження назви селища Радуль та висунуто нові. Адже в наукових колах досі не існувало єдиної обґрунтованої гіпотези.

Висновки. Автором висунуто та обґрунтовано три гіпотези походження назви селища (ойконіму) Радуль: відтопонімну, відантропонімну, відхронімну, проте найвірогіднішою є – відтопонімна. У результаті проведеного етимологічного дослідження встановлено, що не пізніше часів литовсько-польської доби відбулась поява топоніму «Радульський острів», на основі якого згодом було утворено ойконім Радуль.

Ключові слова: Радуль, топонім, ойконім, гідронім.

The purpose of the publication is to analyse existing hypotheses regarding the origin of the name of the village of Radul in the Chernihiv district, and to present and substantiate new ones. **Methodologically**, this is an etymological study based on the principles of objectivity and historical-critical analysis, drawing on the traditions of comparative-historical linguistics and the theory of language contact. **The scientific novelty of the study** lies in the fact that, for the first time, existing hypotheses about the origin of the name of the village of Radul have been systematised, analysed and substantiated on the basis of a wide range of linguistic, archaeological, archival and printed sources, and new ones have been put forward. Until now, there has been no single substantiated hypothesis in scientific circles.

Conclusions. The author has put forward and substantiated three hypotheses regarding the origin of the name of the village (oikonym) Radul: toponymic, vidantroponymic, and chrononymic, but the most likely is toponymic. As a result of the etymological research, it was established that no later than the Lithuanian-Polish era, the toponym 'Radulsky Island' appeared, on the basis of which the oikonym Radul was later formed.

Key words: Radul, toponym, oikonym, hydronym.

Безіменне є началом неба і землі,
те, що має ім'я, – мати всіх речей.
Дао де цзін

Усе, що нас оточує, має свою назву. Відповідними словами-іменами людина наділила гори, ріки, моря, океани, населені пункти, рослини, звірів, птахів тощо. Поява тих чи ін-

ших топонімів¹, ойконімів² та гідронімів³ зумовлювалася необхідністю розрізняти географічні об'єкти в процесі трудової діяльності людей та з метою орієнтації щодо них.

Озирнімося навкруги: чи залишили нам наші пращури хоча б маленький клаптик на теренах України безіменним? Мабуть, що ні, а таємниця походження ойконіму «Радуль» захована в глибині століть і поки що не підвладна безпомилковому тлумаченню ономастів, істориків, краєзнавців та інших науковців.

Розглянемо, як з'являються ті чи інші географічні назви? Наприклад, якийсь народ приходить у місцевість, ніким не заселену раніше. Зустрічаючи річки, гори, болота, озера, він дає їм різні назви, враховуючи певні їхні властивості, або дотримуючись враження, яке вони справляють на нього. Але, мабуть, може бути й так, що ця місцевість нагадає вже знайому, у тій країні, де цей народ раніше жив; він і дає цю знайому йому назву новій місцевості.

Припустімо, що в колишній місцевості цей народ не був аборигеном, а отримав уже готові назви від народу іншого племені; тож і в новій місцевості він дасть назви, що не мають жодного стосунку до його власної мови; вийдуть фінські, тюркські, німецькі, литовські назви там, де ніколи не жили ні фіни, ні тюрки, ні германці, ні литовці. Може бути й по-іншому: цей народ застає у новій для нього місцевості колишніх мешканців. Тут він або живе поруч із ними, або асимілює їх, або витісняє. У всіх цих випадках він може запозичувати у своїх попередників і географічні назви, хоча може давати й власні.

Але чи всі запозичені географічні назви належать мові попередників у цій місцевості? Чи не могли вони раніше запозичувати ці імена у своїх попередників або ж дати такі назви, які їм були відомі за колишнім місцем проживання, хоча вони й належали мові іншого народу? Будемо, нарешті, мати на думці, що, запозичуючи чужі географічні назви, народ найперше намагається осмислити їх: перекласти, наблизити до своїх звуків, перетлумачити – все це так чи інакше позначається на формі запозичених слів.

Згідно з висновками доктора філологічних наук, професора К. Тиценка, «процес запозичення слова в різний час різними особами від різних осіб дає приблизне звукове відтворення іншомовного слова засобами своєї мови, чим запозичення істотно відрізняється від питомої, успадкованої лексики. Тут можна відзначити хіба що найзагальнішу тенденцію: у запозиченнях голосні відтворюються менш точно, ніж приголосні (хоча і приголосні, залежно від їхньої позиції у слові, далеко не завжди залишаються незміненими)»⁴.

Слід зазначити, що загалом зміни в мові певного народу, які відбуваються під час його тривалого життя, також неминуче позначаються й на географічних назвах, часто сильно затемнюючи їхню семантику.

Як зазначав Ю. Карпенко, формування значення слова або лексичного значення⁵ відбувається під дією трьох чинників: об'єктивної дійсності, історичних обставин і ментальності народу. Історичні обставини, ментальність народу сприяють закріпленню лексичного значення, спричиняють його зміну й уточнення в процесі розвитку мови. Народна етимологія може призводити до перебудови звукової форми слів. Наприклад, назви річок «Кара-су» та «Сари-су», що в тюркських мовах мають прозору внутрішню форму: відповідно «Чорна вода» та «Жовта вода», в російській мові змінені під впливом народної етимології в Карасиха (асоціація зі словом карась) та Царицин (асоціація зі словом цариця)⁶.

Географічні назви України протягом тривалого часу розвивалися в тісному зв'язку з топонімією багатьох племен і народів Євразії. Вони пройшли складний шлях розвитку й утворення, багато з них дійшли до нас із сивої давнини, у т. ч. з періоду індоевропейської мовної спільності.

Узявши до уваги, що етимологію кожного топоніму найбільш точно можна зрозуміти в єдності лінгвістичного та історичного аспектів, спробуємо з'ясувати походження назви селища (ойконіму) Радуль, етимологію якого різні дослідники та аматори, на жаль, тлумачать на свій лад, інколи в найфантастичніших варіаціях, пропонують читачеві, під виглядом новітніх, нашвидку сфабриковані «теорії», гіпотези чи легенди, які не мають нічого спільного з історичною реальністю.

¹ Топонім (від грец. τόπος – місце і грец. όνομα – назва) – назва місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкту рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, тобто географічна назва.

² Ойконім (від грец. οίκος – житло) – назва населеного місця.

³ Гідронім (від грец. ύδωρ «вода» та όνομα «назва») – географічна назва водойми (річки, озера, ставка, моря, болота). Вид топоніма.

⁴ Тищенко К. Історія, походження назв міст, сіл і річок Чернігівщини та Сіверщини. *Полісся: історія та карта, природа, туризм, фото і культура Полісся*. URL: https://www.polissia.eu/2007/03/pohodzhennja-nazv-sil-sivershyny.html#google_vignette.

⁵ Лексичне значення – історично закріплена у свідомості людей співвіднесеність слова з певним явищем дійсності, зв'язок певного звучання з певним поняттям, волевиявленням. Лексичне значення є продуктом мислення людини.

⁶ Карпенко Ю. Вступ до мовознавства: Підручник. Київ: Вид-й центр «Академія», 2006. С. 189, 197.

З огляду на це, автор систематизував уже наявні гіпотези етимології ойконіму «Радуль» та висунув власні.

Гіпотеза перша: ойконім «Радуль» відтопонімний

Автор припускає, що топонім «Радуль», а згодом і ойконім, виник ще в давньоруський період нашої історії та з певними мовними змінами зберігся відповідно до правила периферійних архаїзмів, згідно з яким на околиці ареалу слово часом живе дуже довго.

Який же топонім використовували в давніх історичних писемних та друкованих джерелах для номінації території біля Любеча на лівому березі славетного Дніпра, де нині розташоване сучасне селище Радуль?

Наприкінці IX ст. любецька округа⁷, як складова частина Чернігово-Сіверської землі, увійшла до складу Київської Русі, від XI ст. вона – у складі Чернігівського князівства. У 1230 р. населені пункти любецької округи, зазнавши значних руйнувань, були завойовані монголами, понад століття перебували у складі Монгольської імперії та підпорядковувались Золотій Орді, сплачуючи данину продуктами, грошима й людьми (військова повинність).

Із середини XIV ст.⁸ до 1569 р. (з невеликими перервами⁹) Любецька волость, як адміністративно-територіальна одиниця Київського князівства (з 1471 р. – Київського воєводства), перебувала у складі Великого князівства Литовського. Від червня 1569 по 1646 рр. Любецьке староство – у складі Королівства Польського Речі Посполитої. У 1646 р. Варшавський сейм інкорпорував Любецьке староство до складу Стародубського повіту Смоленського воєводства Великого князівства Литовського Речі Посполитої, в якому воно перебувало до 1648 р. включно¹⁰. Від 1649 р. любецька округа входить до складу Гетьманщини (української козацько-гетьманської держави XVII–XVIII ст.), адміністративно-територіальний поділ якої складався з полків та сотень.

Імовірно, перша назва місцевості, на якій нині розташоване селище Радуль, була зафіксована у київських гродських та земських книгах XVI ст., які, на жаль, втрачені через пожежі 1651 та 1811 рр. Збереглися лише окремі виписи («екстракти»), а також акти з цих книг, що вписувалися до судово-адміністративних книг інших воєводств у XVI–XVIII ст.

Після Люблінської унії 1569 р. у складі Коронної метрики у Варшаві була створена «Руська» канцелярія для українських воєводств. У Російському державному архіві давніх актів (далі – РДАДА) у фонді 389 (опис 1, справа 201) зберігається книга РМ 13 Руської (Волинської) метрики, складової Коронної метрики Речі Посполитої, в якій на сторінках 168 зв. та 169 є запис привілею короля Польщі Сигізмунда III Вази від 17 березня 1598 р., згідно з яким були надані пожиттєво «Зеньку Семеновичу, боарыну любецькому» землі: «*pry sele Beldeszcach (Bieldiuhach) lezaczuu z ostrowkami czawlenskim (hawlenskim), nera-czyckim (nieradczyckim), radunskim (radulskim) y bobiskim*»¹¹. Ці землі-острови¹², серед яких згаданий Радульський острів, розташовувалися в Любецькому старостві Київського воєводства Королівства Польського Речі Посполитої.

Отже, у XVI ст. в документообігу вже існував топонім «Радульський острів», яким була номінована територія (острів), на якій розташовується сучасне селище Радуль.

Радульський острів згадувався ще декілька разів у тогочасних документах у різних фонетично видозмінених або zdeформованих під час переписів формах (пол. Radulski, Radulowski тощо), зокрема:

⁷ Любецька округа – історично-географічна територія, яка сформувалася в давньоруські часи. Пізніше історична адміністративно-територіальна одиниця – Любецька волость Київського воєводства, Любецьке староство Речі Посполитої.

⁸ На думку польського історика С. Кучинського, Любеч з волостью був приєднаний до Великого князівства Литовського до 1349 р. Див.: Kuczynski S. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. Warszawa: Biblioteka Polska, 1936. S. 109.

⁹ Із 1500 р. по 1508 р. та в 1551–1552 рр. Любецька волость – у складі Московського царства. Див.: Кондратьєв І. Під Литвою, Москвою та Польщею. Чернігів: Вид-во «Чернігівські обереги», 2005. С. 14–16, 21–22; Иванов Н. История Литовско-Русского государства в именах и датах. (Держава Гедиминовичей). Историко-генеалогическое исследование-обобщение. Санкт-Петербург: Книга, 2003. Кн. 2. С. 153.

¹⁰ Jablonowski A. Polska XVI w. pod względem Geograficzno-statystycznym. T. XI. Ziemie Ruskie: Ukraina (Kijow-Braclaw). Dział III. Źródła dziejowe. T. XXII. Warszawa: Składgłówny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1897. S. 30, 520, 521; Кондратьєв І. Під Литвою, Москвою та Польщею. С. 33; Василенко М. Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618–1648). Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Київ: Держвидав України, 1928. С. 290–291.

¹¹ Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / Упор.: Боряк Г., Вайс Г., Вислобоков К. Київ: Поліграф. центр «Інтертехнологія», 2002. С. 487; РДАДА. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 168 зв., 169.

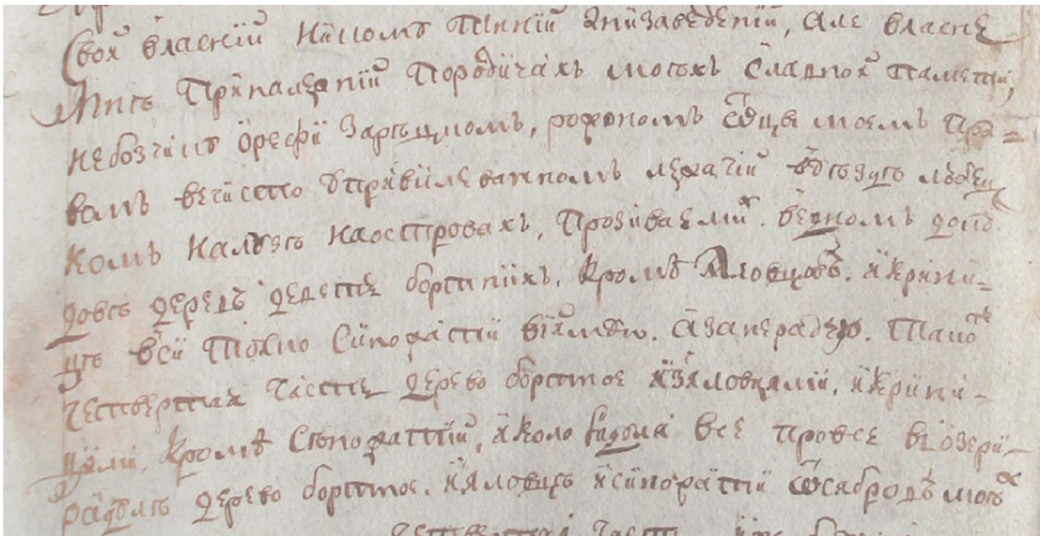
¹² За часів правління Річчю Посполитою Сигізмундом III Вазою землі надавалися шляхтичам у володіння на основі ленного права і в королівських привілеях переважно зазначалися як «острови».

– у матеріалах двох люстрацій королівських земель у Київському воєводстві 1615–1616 рр. та 1622 р., в розділі, де йшлося про села різних орендарів, зазначено, що, згідно з королівським привілеєм, у Любецькому старостві посесором¹³ пашні Юшковської та одноїменного урочища (пол. Paśnia Jożkowska uroczysko) був Зенько Нахиба Семенович. До складу його володінь серед інших островів входив також острів Радуловський (пол. Radułowski)¹⁴;

– у Книзі справ воєводств Київського, Волинського й Брацлавського 1623 р. під час записів щодо права власності любецького боярина «Семена Зеньковича» та його синів на землі при селі Більдюгах розташованих: «z ostrowkami czawlenskimi [hawlenskimi], niedaczyskim [nieradczyckim], radulskim...»¹⁵;

– у матеріалах люстрації королівських земель у Київському воєводстві, яка відбулась 1636 р., де було засвідчено, що за привілеєм короля Сигізмунда III, з наступним підтвердженням короля Владислава IV (привілеєм, виданим у Варшаві 21 квітня 1635 р.), на основі ленного права¹⁶ Юшковською пашнею біля с. Більдюги розташованою, з островами Czawlińskim (Гавленським), Nieradzinskim (Нерадчицьким), Radulskim (Радульським), Bobiszczkim (Бобиським), Zarzyckim (Зарецьким) володіли шляхтичі: Lochwin Karp (Лохвин Карп), Arefa (Орефа) та Cheliasz (Хеляш¹⁷); Zienkowiczowie Zarzeczcy (Зеньковичеві Зарецькі)¹⁸. За привілеєм їм належали: зазначені «землі-острови», піддані, пасовища, ліси, сіножаті, пасіки, ріки, озера, ставки, боброві та мисливські угіддя, рибні лови, млини.

Наприкінці XVII ст. у вічистому записі щодо продажу Іваном Зарецьким свого власного ґрунту, який дістався йому в спадок від покійного батька Орефи Зарецького та перебував у Любецькій сотні, були записані скорописом XVII ст. і ойконім, і гідронім «Радѣля» із використанням букви «ѣ» старослов'янської кириличної абетки, що на письмі передавала диграф «оу», а в транслітерації звук «и».

Фрагмент копії вічистого запису щодо продажу ґрунтів Іваном Зарецьким. 1688 р.¹⁹

¹³ Посесор – власник земель на підставі ленного права.

¹⁴ Jabłonowski A. Lustracy Krolewszczyzn ziem Ruskich: Wolynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII w. Źródła dziejowe. T. V. Warszawa: Druk E. Skiwskiego, 1877. S. 8.

¹⁵ Цит. за: Руська (Волинська) Метрика. С. 633.

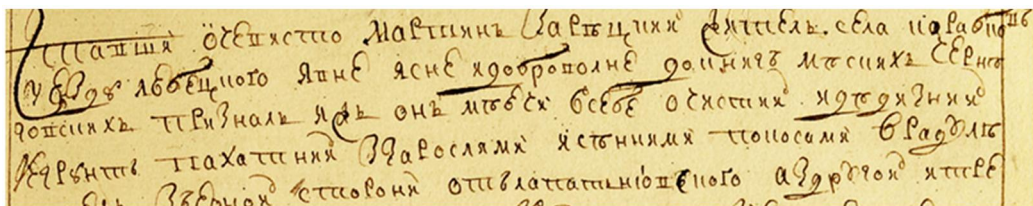
¹⁶ Ленне право – спадкове земельне володіння в епоху феодалізму, за яке потрібно було нести військову службу та інші повинності. Проте верховним власником усіх земель був король. Землевласник, який володів землею на ленному праві, без дозволу короля не мав права її продати чи передати. Також жінкам не дозволялось володіти землями на ленному праві. Див.: Думин С. К истории развития ленного землевладения в Речи Посполитой в XVII в. (Смоленское воеводство в земельной политике династии Вазов). Советское славяноведение. 1986. № 2. С. 43–57.

¹⁷ Імовірно, ім'я під час переписів та друкування було викривлене. У кверенді з київських міських та земських книг Київського магістрату за 1571–1646 рр. (польською мовою: «Xiąg ziemskich i grodzkich Kijowskich w Kijowskim magistracie znajdujących się, zacząwszy od roku 1571 aż do roku 1646 z datą i essencją wypisana kwerenda») записане ім'я Зарецького «Illuoseze», «Eliasze». Український аналог – Ілля. Див.: ІР НБУВ. Ф. 1. Збірка Лазаревського. Од. зб. 4104. Арк. 82 зв., 282 зв.

¹⁸ Jabłonowski A. Lustracy Krolewszczyzn ziem Ruskich... S. 206.

¹⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 1539. Оп. 2. Спр. 388. Арк. 69.

На початку XVIII ст. у купчій кріпості щодо продажу ґрунтів Мартином Зарецьким Чернігівському полковнику Павлу Полуботку ойконім і гідронім «Радѹля» також були записані із застосуванням букви «Ѹ» старослов'янської кириличної абетки – «Ѹ Радѹль».

Фрагмент копії купчої кріпості щодо продажу ґрунтів
Мартином Зарецьким Павлу Полуботку. 1711 р.²⁰

Дослідження історичних писемних джерел останньої чверті XVII – др. пол. XVIII ст., у т. ч. їхніх друкованих у XIX–XX ст. варіантів, дозволили з'ясувати, що для номінації поселення Радулів використовувався ойконім, а для номінації озера біля Радуля гідронім, у дещо різних орфографічних інтерпретаціях.

Так, у матеріалах Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку 1729–1730 рр., що були опубліковані у 1908 р., серед маєтностей, якими володіли бунчукові товариші Андрій і Яків Полуботки²¹, зазначена слобода «Радулы»²², «Радулъ»²³. Проте видання було здійснено на поч. XX ст. згідно чинних на той час орфографічних правил, тому, імовірно, не точно передавало текст рукопису.

У копії матеріалів Генерального опису Лівобережної України (опис слободи Радулів здійснювався у 1767 р., оригінал якого не зберігся), зробленої в 1816 р. з копії, а не оригіналу, використаний ойконім «слобода Радѹля» із застосуванням букви «Ѹ» старослов'янської кириличної абетки та наприкінці слова букви «и»²⁴.

Упродовж др. пол. 1779 – першої пол. 1781 рр. у зв'язку з поширенням на українські терени «Учреждения для управления губерний» 1775 р., спеціально створеною Комісією на чолі з губернатором А. Милорадовичем було здійснено обстеження та всебічний опис Лівобережної України. На жаль, опис Чернігівського намісництва 1779–1781 рр. досі повністю не опублікований²⁵.

У 1997 р. був опублікований Топографічний опис Малоросійської губернії 1798–1800 рр. В опублікованому варіанті упорядник максимально зберіг лексичні, орфографічні та пунктуаційні особливості оригіналів. Так, у Топографічному описі Чернігівського повіту використаний ойконім «Радоль» із застосуванням суфікса «-оль»²⁶.

Своєрідне доповнення до описів Чернігівського намісництва становлять картографічні матеріали, абсолютна більшість яких зберігається в Російському державному військово-історичному архіві (далі – РДВІА), Фонд 846, Військово-учений архів. Зокрема на «Генеральной карте Малой России, раздѣленной на десять Полковъ», на території Чернігівського полку позначено населений пункт «Радоль». Проте на «Карте Малороссійской, раздѣленной на намѣстничества: Киевское, Черниговское і Новгородъ-Сѣверское», на території Чернігівського намісництва позначено населений пункт «Радулъ»²⁷.

У 1786 р. за дорученням Чернігівського губернатора А. Милорадовича статським радником Опанасом Шафонським, сином сосницького сотника, було узагальнено зібрані повітовими справниками та землемірами матеріали й підготовлено «Черниговскаго намѣст-

²⁰ ЦДІАК України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 170. Копія купчої кріпості додана до матеріалів перепису Любецької сотні Чернігівського полку в 1767 р. під час проведення Генерального опису Лівобережної України.

²¹ Спадщина Павла Полуботка «де-юре» не розподілялась між його нащадками досить довгий час і перебувала в їхньому спільному володінні.

²² Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии / Под ред. Н. Василенко. Чернигов: Тип-я губернского земства, 1908. Вып. 3: Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка 1729–1730. С. 160.

²³ Там само. С. 162.

²⁴ ЦДІАК України.

²⁵ Частина опису Чернігівського намісництва друкувалася в «Чернігівських губернських відомостях»: 1867 р., № 41–48; 1868 р., № 1, 4, 6, 7, 9.

²⁶ Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Упор. Ананьєва Т. Київ: Наукова думка, 1997. С. 34.

²⁷ РДВІА. Ф. 846. Оп. 16. Спр. 21036, 21041.

ничества топографическое описание»²⁸, у якому О. Шафонський вже використував ойконім «Радуль» із застосуванням суфікса «-ул-ь»²⁹.

Паралельно з «Черниговського наместничества топографическим описанием», протягом 1785–1786 рр. тривала робота з підготовки «Описания озерамъ, рѣкамъ и впадающимъ въ онія рѣчкамъ, ручьямъ, равно и горамъ, состоящимъ въ Черниговскомъ наместничестве», рукопис якого зберігається у РДБІА³⁰.

1868 р. цей опис з посиланням на оригінал було надруковано в «Записках Чернігівського статистичного комітету» під назвою «Описание рѣкъ Черниговскаго наместничества». Наведемо з нього цитату мовою оригіналу: «...озеро Радолское, длиною 150, широтою 50, глубиною отъ 1 до 2 сажень; въ него впадаетъ рѣчка Передель, коя вершину свою имѣеть изъ болота Широкого»³¹.

У 1807 р. російський вчений-географ, письменник Опанас Михайлович Щекатов видав «Словарь географический Россійскаго государства», у якому наведено інформацію про слободу Радуль: «Радоль, или Радуль, мѣстечко и слобода Черниговской Губерніи, въ Городнинскомъ уѣздѣ, стоитъ на левомъ берегу рѣки Днѣпра»³².

Одночасне використання в друкованих виданнях різних орфографічних форм ойконіму: «Радоль, Радоль» і «Радуль, Радуль» нашоує на думку, що це різне написання назви, яка була у вжитку в більш ранній час. У канонічних писемних пам'ятках та стародруках староукраїнською мовою XIV – першої чверті XVII ст. дія передачі звуку «у» спостерігалось використання диграфа «оу» після приголосних у середині та в кінці слів.

Тож протягом XIV–XVI ст. назву топоніму могли вимовляти, а відтак записувати як «**Радуль**».

До праслов'янської мови дифтонги (у т. ч. і дифтонг ***ou**) були запозичені з індоєвропейської мови. Проте вони суперечили принципу висхідної звучності, оскільки другий елемент дифтонга був нескладоутворючим. Це привело до руйнування дифтонгів. Дифтонг ***ou** перед голосними розпався на два звуки, а звук [u], перейшовши до наступного складу, змінився у звук [v]. Перед приголосними та в кінці слова сталася монофтонгізація: ***ou** → **ou** у³³.

Приблизно з 10-х років XVI ст. писарі та друкарі переважно відмовляються від традиції використовувати диграф «оу» і замінюють його буквою «ѡ»³⁴. Ця буква була сформована на за грецьким зразком двох букв «ou», якщо букву «u» розташувати над буквою «o».

Трансформація слова «Радоул» у східноукраїнській та західноукраїнській говірках відбувалась по-різному. Так, на Житомирщині, яка тривалий час перебувала в складі Польського королівства, відбулась зміна в неаголошеному складі звуку [u] перед приголосною «л» у звук [w]: Radoul (Радоул) → Radowl (Радовль) → Radowel (Радовель) → Радовель (село в Україні, в Олевському районі Житомирської області). На Чернігівщині відбулась монофтонгізація: Radoul (Радоул) → Radul → Радуль → Радули → Радуль.

Отже, історичні джерела підводять нас до висновку, що ойконім «Радуль» утворився шляхом народно-етимологічної адаптації первісної назви території (острова, земельної ділянки), тобто топоніму «Радульський острів», назва якого засвідчена в документах Речі Посполитої XVI ст. Утворився він, коли власники земельної ділянки влаштували на ній тимчасове поселення (хутір, слободу), імовірно, для рибалок чи пасічників або ж осадили на цій землі отчичів чи «посесійних» селян, які не мали права змінювати своє місце проживання без волі вотчинника.

²⁸ Список з оригіналу рукопису кінця XVIII ст. з позначкою цензора А. Федотова-Чеховського зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. VIII. Од. зіб. 185.

²⁹ Шафонський А. Черниговскаго наместничества топографическое описание съ краткимъ географическимъ и историческимъ описаніемъ Малыя Россіи, изъ частей коей оное наместничество составлено. Съ четырьмя географическими картами. Составлено въ Чернигове, 1786 г. Киев: Университетская тип.-я., 1851. С. 317, 320, 327, 334, 336.

³⁰ РДБІА. Ф. ВУА. Оп. 16. Спр. 23806. Ч. 9. 18 арк.

³¹ Цит. за: Описание рек Черниговскаго наместничества (1785 г.). *Записки Черниговскаго статистическаго комитета*. Чернигов, 1868. Кн. 2. Вып. 1–2. С. 4–5. Копія з оригіналу опису зберігається в ІР НБУВ. Ф. 1. Збірка Лазаревського. № 55453–55580. С. 423. Од. зіб. 55556.

³² Щекатов А. Словарь географический Россійскаго государства, описывающій азбучнымъ порядкомъ географически, топографически, гидрографически, физически, исторически, политически, хронологически, генеалогически и Геральдически все губерніи, города и ихъ уезды. Москва: Тип.-я Ф. Любія, 1807. Ч. 5. (Р – С). Стб. 7.

³³ Историческая грамматика русского языка: учебно-методический комплекс / Авт.-сост. Л. Вардомацкий, Е. Вардомацкая. Витебск: УО «ВГУ им. П. Машерова», 2010. С. 38–40.

³⁴ Гнатенко Л. Староукраїнський узус давніх кирилических друків у контексті церковнослов'янської рукописної писемної практики. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського*. 2010. Вип. 28. С. 303–317.

Гіпотеза друга: ойконім «Радуль» відантропонімний

Ономасти стверджують, що переважна більшість географічних назв (топонімів) утворюються або від загальних назв (апелятивів), або від власних назв (антропонімів)³⁵.

Відштовхуючись від відомого вислову, що переважна більшість сільських населених пунктів носить назву, утворену від імені свого засновника, тобто першого поселенця, спробуємо знайти відповідь на такі питання: чи є назва селища Радуль відантропонімною, утвореною від імені-комполіти? Яке ім'я могло лягти в основу назви селища, і чи було воно поширеним серед жителів навколишніх населених пунктів і в які часи?

Згідно з археологічними дослідженнями, територія сучасного селища Радуль та навколо нього була заселена понад 8 тис. років тому. Первісні племена оселилися на цій місцевості, бо вона була вкрита лісами та розташовувалася поміж річок і боліт. На схід від Радуля були болота, які нині мають назву: Велике, Паристе, Перевізне, а в межах селища – Горінове. Тут у великій кількості водилася усіляка дичина, в озерах – бобри, у лісах – куниці³⁶, у Дніпрі – раки, різного роду риба, навіть осетри. У лісах було розмаїття грибів та ягід.

Спираючись на виявлені археологічні пам'ятки під час обстеження навколишньої території від Радуля до Любеча вниз по Дніпру та до Кам'янки – вгору по Дніпру³⁷, можна стверджувати, що найдавнішими поселенцями на території Радуля були: в епоху неоліту – землеробські племена з культурою струмільського типу, пізніше мисливсько-рибальські племена з культурою ямково-гребінцевої кераміки, в епоху бронзи – племена середньодніпровської та східнотисянської культур³⁸.

У давньоруські часи ця місцевість перебувала на межі поселення трьох груп східнослов'янських племен, зокрема дреговичів, радимичів та сіверян.

Уже наприкінці I – початку II ст. на території нинішньої Чернігово-Сіверщини з'явилися перші слов'янські назви-гідроніми, які зазвичай пов'язують із племенами сіверян.

Проте понад Дніпром мешкали також представники східнослов'янського союзу племен під самоназвою радимичі, поселення яких були переважно між р. Дніпром і р. Сожкою (басейн нижньої та середньої течії). Західний кордон їхнього ареалу розселення досягав Дніпра, а на півдні він був нижче гирла річки Сож (не доходив до сіверянського міста Любеча)³⁹. Імовірно, деякі представники цього племені мали слов'янські імена з препозитивним компонентом «Рад-» та могли мешкати на території, на якій нині розташоване селище Радуль. Радимичі займалися мисливством, рибальством, пасічництвом, скотарством та підсічним хліборобством.

Згідно з Руським літописом за Іпатським списком, у VII–IX ст. на теренах Київської землі мешкали носії таких імен: Радко – отрок (молодший дружинник) Ярополка Ізяславича (VII); Радило – боярин київський, посол Ізяслава Мстиславича до Володимира Мстиславича (IX); Радислав – киянин (боярин?)⁴⁰.

1988 р. вийшла монографія М. Демчук, присвячена лексико-семантичному, структурному й етимологічному аналізу особових власних імен споконвічно слов'янського (в основному праслов'янського) походження, які були широкоживані в побуті українців XIV–XVII ст., і відтоді збереглися у складі сучасних українських прізвищ. Базою наукового дослідження стали писемні пам'ятки XIV–XVIII ст., насамперед написані староукраїнською мовою, за допомогою яких було ідентифіковано осіб української народності майже всієї етнічної території України. Серед великої кількості досліджених особових власних автохтонних⁴¹ імен-комполітів української антропонімії, М. Демчук наводить імена: Радко, Радул, Радислав, Радомир, а також утворене шляхом скорочення цих імен відкомполітне ім'я «Рад»⁴². Серед багатьох різновидів суфіксів, за допомогою яких утворювались відкомполітні імена, М. Демчук наводить також суфікси: «-ко», «-ул-ъ»⁴³.

З метою встановлення факту використання в населених пунктах, що розташовані біля Радуля, слов'янських імен *Рад*, *Радко*, *Радул* або інших із препозитивним компонентом

³⁵ Янко М. Топонімічний словник України: Словник-довідник. Київ: Знання, 1998. С. 3.

³⁶ Кунія, куна або куня (Martes) – рід хижих ссавців із підроддини россомахових.

³⁷ Учнями Радульської середньої загальноосвітньої школи під керівництвом викладача історії В. Іногди.

³⁸ Іногда В. Археологічні пам'ятки поблизу с. Радуль на Чернігівщині. *Археологія*. Київ: Наукова думка, 1973. Вип. 11. С. 49–55.

³⁹ Карский Е. Белоруссы. Т. 1: Введение в изучение языка и народной словесности. С приложением двух карт. Варшава: Тип-я Варшавского учебного округа, 1903. С. 73.

⁴⁰ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Махновця; відп. ред. О. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. С. 126, 211, 281.

⁴¹ Автохтонне ім'я – це ім'я, що походить від праслов'янських коренів або було утворене на споконвічно слов'янському мовному ґрунті в антропонімії певного народу. Це ім'я, яке вказує на місце, корінне походження, на відміну від імен, запозичених з інших мов чи культур. Див.: Демчук М. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст.: монографія. Київ: Наукова думка, 1988. С. 13.

⁴² Там само. С. 63, 79–80.

⁴³ Там само. С. 97.

«Рад-», автором було проведене дослідження ревізських казок та метричних книг XVIII ст., яке дозволило встановити, що в 1794 р. в с. Пилипча, розташованому за 24 кілометри на північний схід від Радуля, мешкав «Корней Радковъ [син] Радковичъ», якому тоді було 60 років⁴⁴. Отже, його батько та дід носили ім'я «Радко», яке було утворене за допомогою зменшувального суфікса «-ко» від імені «Рад». Тобто їхні пращури, які жили в XVI–XVII ст., мали ім'я-комполит «Рад», або інше ім'я-комполит з препозитивним компонентом «Рад-», яке й могло стати основою для топоніму, а в подальшому ойконіму та гідроніму. Слід зазначити, що наприкінці XVIII ст. з ім'ям «Радко» та прізвищем «Радкович» були також мешканці й у селищі Ріпки, проте такі імена вже були доволі рідкісними.

Наявність, хоч і реліктова, цих особових власних імен-комполит у метричних книгах є наочним підтвердженням їх колишньої популярності; якби було навпаки, то до такого пізнього часу вони б не збереглися. У свою чергу, цей факт свідчить, що, оскільки в досліджуваних писемних пам'ятках зустрічаються ще реліктові особові власні імена-комполити, то, можливо, їх побутове функціонування у той період насправді було значно ширшим, ніж це відображено в писемності. Адже в результаті недостатньої збереженості писемності донесла до нашого часу далеко не всі антропоніми. До речі, і М. Демчук, і П. Чучка на основі аналізу української антропонімії дійшли висновку, що ностіями імен-комполит в XIV–XV ст. були представники всіх соціальних верств населення⁴⁵.

Від впровадження християнства давні слов'янські автохтонні імена, у тому числі й особові імена-комполити, в різних слов'янських народів активно почали витіснятися церковно-християнськими. Отже, імена з коренем «Рад-» стали доволі рідкісними, а перебором зникли зовсім. Проте в Румунії та Молдові серед антропонімів і нині зустрічаються як імена, так і прізвища – Радул.

З історичних джерел відомо, що в 1497 р. в Чернігові та навколишніх селах оселилися представники балкано-романської мовної підгрупи з Молдавського князівства: «молдаваны берут Чернигов и поселяются в селах княжества»⁴⁶. Відтак можна припустити, що на той час деякі їхні представники оселилися на березі Дніпра, де в подальшому розташувалося селище Радуль.

Отже, історичні писемні джерела засвідчують можливість того, що на Лівобережжі Дніпра, у т. ч. на теренах нинішнього селища Радуль, міг існувати рід, очільником якого був носій ім'я «Радул» або скороченого слов'янського імені «Рад», утвореного від імені-комполита, наприклад «Радко», «Радислав», «Радомир» та ін. Це ім'я в подальшому, імовірно, послужило основою номінації як озера «Радуль», так і поселення, на берегах якого воно розташувалося.

На підтвердження цієї гіпотези слід навести також наявність на території між Радулем і Любечем південніше с. Новосілок озера Нерадча (Нерадчье, Нерадче)⁴⁷. Назва озера (гідронім) є похідним утворенням (посесівом) від власного імені, імовірно колишнього власника цього озера, з препозитивним компонентом «рад» та заперечною часткою «не-», наприклад: Нерад, Нерада, Нерадов, Нераденко⁴⁸.

Наразі у нас немає достовірних даних, які вказували б на те, коли, власне, виник топонім Радуль. Чи справді це відбулося в староукраїнський період, а не, скажімо, ще в давньоруський? Проте ми схилиємося до думки, що він давньоруський: спираючись на твердження М. Демчука, що «багато не засвідчених давньоруською писемністю відантропонімічних композитних назв українських населених пунктів за різними даними насправді можуть бути ще давньоруською ономастичною спадщиною, особливо ті, що виникли за давньоруськими чи й праслов'янськими словотворчими моделями»⁴⁹.

⁴⁴ Державний архів Чернігівської області. Ф. 112. Оп. 2. Спр. 242. Арк. 405 зв.

⁴⁵ Докладніше див.: Демчук М. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст... 171 с.; Чучка П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та Імена): конспект лекцій. Ужгород, 1970. 103 с.

⁴⁶ Цит. за: Летопись Чернигова. Чернигов. Чернигов: Тип-я Ильинского монастыря, 1863. С. 77. У 80-х роках XV ст. розпочалися війни між Московією та Великим князівством Литовським. У 1493 р. союзник Іоанна III Менгли-Гирей спалив Чернігів, який на той час перебував у ВКЛ. «А в 1496 г. господарь молдавский докончил то, что оставалось делом» (цит. за: Демков М. Краткая история Черниговской земли до XIX века. Календарь Черниговской губернии на 1886 год. Чернигов: Тип-я Губернского правления, 1885. С. 68–88). У 1497 р. Семен Можайский та Василь Шем'ячич, які володіли Черніговом з волостю, брали участь зі своїм військом у польсько-литовському поході в Молдову (див.: Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Квадрига, 2010. С. 76). Штефан III – воєвода Молдавський, розбив польське військо в Козмінському лісі на Буковині (біля села Валя Кузьмина на території сучасної Чернівецької області України). Поразка Польщі призвела до спустошення країни, особливо Червоної Русі та Поділля, татарами, турками і молдавськими загонами воєводи Штефана. Лише в 1499 р. між Польщею та Молдовою за посередництва Угорщини вдалося укласти мирну угоду (див.: Чучко М.К. Козмин (1497): буковинська перемога Штефана Великого. Чернівці: Місто, 2019. 96 с). Отже, загони воєводи Штефана III дісталися й Чернігівщини.

⁴⁷ ІР НБУВ. Ф. І. Збірка Лазаревського. № 62458–62655. Од. зб. 62494. Арк. 57 зв.

⁴⁸ Демчук М. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. С. 96.

⁴⁹ Там само. С. 42.

Тож певне підґрунтя має під собою гіпотеза, що топонім «Радуль» давньоруський чи праслов'янський, а утворений він був таким шляхом:

– перший крок – скорочення (апокопа, усічення), імовірно, постпозитивного компонента слов'янського автохтонного особового власного імені-компози́та, наприклад Радко, Радило, Радислав, зі збереженням препозитивного компонента «Рад-» в ролі самостійного імені⁵⁰. Особа, яка мала таке ім'я, могла оселитися в цій місцевості зі своїм родом;

– другий крок – власне утворення самого топоніма деривата від патроніма «Рад», за допомогою приголосного мономорфемного суфікса «-ул-ь»⁵¹ (оул);

– третій крок – пом'якшення кінцевої приголосної.

Процес творення топоніма (ойконіма, гідроніма) можна представити у вигляді такого ланцюжка: Рад[ко, ило, ислав] – Радь – Радоуль – Радуль – Радуль.

Отже, ойконім «Радуль» (власну назву селища) можна спробувати пояснити так. Це первісно патронім. Утворення ойконіму відбулось за допомогою приголосного мономорфемного суфікса «-ул» (оул) від особової назви «Рад». Його первісне значення – поселення, яке заснував Рад, де мешкав його рід чи плем'я. Доповнює цю гіпотезу другий компонент ойконіму «оул». Як відомо, «оул» «ouл» в перекладі з тюркської – село.

В. Васильєв у монографії «Архаическая топонимия Новгородской земли» також припустив, що назва слободи Радуль, що на Дніпрі в Чернігівській губернії, є давньослов'янським топонімічним утворенням на базі особового імені⁵².

До річч, населені пункти, назви яких майже тотожні ойконіму Радуль, існують як в Україні, так і в країнах Європи, зокрема: в Україні є села – Радулин, Радовель на Житомирщині; в Польщі – село Радуде (пол. Radule) у Білостоцькому повіті; в Російській Федерації – село Радудя в Новгородській області (також р. Радудя, оз. Радуль), в Болгарії – село Радилово тощо.

Наявність тотожних ойконімів на теренах Центральної Європи та Українського Полісся різних хронологічних шарів і різної етномовної приналежності свідчить про довготривалі й досить міцні зв'язки слов'янських народів (племен), які мешкали на цих територіях.

Гіпотеза третя: ойконім «Радуль» відгідронімний

2008 р. в журналі «Сіверянський літопис» була надрукована стаття російського краєзнавця А. Поддубного «Про походження назви селища Радуль», яку він присвятив місцевим жителям до 300-ліття Радудя. У ній запропоновано гіпотезу походження назви селища від оз. «Радуль» або «Радутьє», яке «зникло після того, як понизився рівень ґрунтових вод і зникли джерела, що живили його»; воно розташовувалося між західною околицею селища й Дніпром. Назву ж озеро отримало, як вважає А. Поддубний, від назви болота «ордонь-родонь-радунь-рада-радутьє», яке утворилося з вод «древніх джерел [“ключей”] ордищ-родищ». «Через невиразну вимову -нь наприкінці слова, що була зумовлена нетвердістю н, місцева говірка замінила його на -ль. Так виникла вимова й написання Радудль, що в 1708 р. зазвучало у назві приозерно-болотного поселення»⁵³.

А. Поддубний обґрунтував свою гіпотезу тим, що поселення з аналогічними назвами в Брянській, Новгородській областях Росії та в Польщі розташовані на місцевостях, пов'язаних з болотами – радами⁵⁴. Він дійшов висновку, що топонім «Радуль» має дуже давнє автохтонне (місцеве) коріння, назва якого входить до тієї групи назв поселень, які пішли від місцевих більш давніх топонімів, зокрема гідроніма.

Гіпотезу походження назви селища Радуль від однойменного озера виклав ще в 1978 р. Ю. Кругляк у книжці «Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР»⁵⁵. До речі, він посилався на розповіді старожилів селища.

Аналогічну гіпотезу походження назви селища Радуль від назви озера «Радутьє» викладено М. Янком у «Топонімічному словнику України»⁵⁶.

2006 р. вийшла друком книга під редакцією О. Алгініна «Корни. Очерки по истории русских старообрядческих слобод Добрянки и Радудя», у якій цю гіпотезу повторив

⁵⁰ Демчук М. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. С. 55, 61.

⁵¹ Там само. С. 64, 79, 97.

⁵² Васильєв В. Архаическая топонимия Новгородской земли (Древнеславянские деантропонимные образования). Великий Новгород, 2005. С. 108.

⁵³ Цит. за: Поддубний А. Про походження назви селища Радудль. *Сіверянський літопис*. 2008. № 6. С. 77.

⁵⁴ За М. Фасмером, «рада – болотисте місце, порослеє лесом». Див.: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. О. Трубачева. 2-е изд., стереотип. Москва: Прогресс, 1987. Т. 3. С. 429. Проте в українських пам'ятках XIV–XV ст., написаних староукраїнською мовою, був ужитку апелятив «роуда» у значенні «конкретний вид болотяної місцевості». Див.: Київське Полісся: етнолінгвістичне дослідження / Відп. ред. Желєзняк І. Київ: Наукова думка, 1989. С. 183.

⁵⁵ Кругляк Ю. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. Київ: Наукова думка, 1978. С. 111.

⁵⁶ Янко М. Топонімічний словник України. С. 295.

Г. Станкевич⁵⁷. Наявність озера «Радуль» він підтверджував не лише спогадами мешканців, а й тим, що це озеро було позначене на плані слободи Радуль 1903 р.⁵⁸

Гіпотеза четверта: ойконім «Радуль» відхрононімний

У стародавніх слов'ян язичницької доби існував звичай згадувати, поминати померлих на Хоминому (Томиному) тижні⁵⁹. За давнім народним віруванням, мерці радіють, коли їх поминають добрим словом живі свояки та ще й приходять до них на могили. Це свято називалося Радуниця або Радунець, а ще Радониця, Радовниця. Перша фіксація хрононима Радуниця належить до XIV ст. Так, у Троїцькому літописі з 1372 р. згадано, що «Литва и ляхи Жемоть придоша изгономъ (къ Переславлю) по Волицѣ дни на другой недѣлѣ во вторникъ, на заутріє по Радоницѣ»⁶⁰.

У державному календарі Білорусі є свято дохристиянського походження – Радаўніца або Дзяды, пов'язане зі вшануванням пам'яті предків⁶¹.

На Чернігівщині вівторок Хоминого тижня називався «Радульные деды; считалось, что предки в этот день приходят домой, поэтому для них на окно выставляли воду и сыпали крошки; на стол выставляли три перемены блюд (“завтрак”, “обед” и “ужин”), после чего “диды шли да дому”»⁶². У селах поряд з Радулем (Лопатні, Корчев'я, і далі – Кам'янка, Задеріївка) Радониця завжди називалася Деди, Дяди.

З огляду на те, що топонім «Радуль» має дуже давнє автохтонне коріння, можна припустити, що він є відхрононімним дохристиянського походження від свята, яке на Чернігівщині мало назву «Радульні діди», або праслов'янською (давніоруською) мовою «Радуніца»⁶³.

Наразі існують ще декілька гіпотез походження ойконіму Радуль, наведемо їх.

Народна гіпотеза – місцева легенда

Цю гіпотезу-легенду переповідали нащадки старообрядців, що селище Радуль завдячує своїм виникненням російським старовірам, яких у XVIII ст. офіційно називали розкольниками. Наприкінці XVII – поч. XVIII ст. вони оселилися на місцевості, яка була захищена від «ока царської влади» лісами, болотами, річками та озерами й заснували слободу. Походження назви цієї слободи виводиться від слова «радість», її нібито відчували старовіри, знайшовши тут прихисток від переслідувань.

Звісно, назви місць часто даються автохтонним населенням певної території, для якої кожний із топонімів несе смислове значення. Проте народна гіпотеза не має під собою наукового підґрунтя. К. Тищенко застерігає: «Народні топо-етіологічні легенди часом містять зерна істини, але це передусім частина фольклору ... намагатися у будь-що обґрунтувати літописні легенди науковими засобами означає ставити сучасну критичну науку в залежність від середньовічних докритичних міркувань»⁶⁴.

Вище показано, що утворення ойконіму й гідроніму «Радуль» відбулося з використанням кореня «рад» і суфікса – «-ул» ще в давньоукраїнські часи. Якби слободу Радуль заснували старообрядці та дали їй назву від того, що відчули радість на цій місцевості, то час виникнення ойконіму «Радуль» слід було б віднести до поч. XVIII ст., але тезу про заснування Радуля російськими старообрядцями заперечує не лише автор цієї статті, а й чернігівський історик І. Кондратьєв, який присвятив чимало праць Любецькій окрузі. У

⁵⁷ Станкевич Г. Радуль. Краткий очерк истории. Алгинин А. Корни. Очерки по истории русских старообрядческих слобод Добрянки и Радуля. Чернигов: РИК «Деснянська правда», 2006. С. 51.

⁵⁸ План слободи Радуль Черниговской губернии Городнянского уезда. Материалы к оценке недвижимых имуществ Черниговской губернии. Чернигов: Тип-я Губернского земства, 1913. Ч. 1: Города. Вып. XX: Городские поселения Городнянского уезда Добрянки и слобода Радуль. Приложение.

⁵⁹ Хомин (Фомин) тиждень – другий тиждень після Великодня, що починається з Фоминої неділі (болг. Томиної неділі) або Антипасхи, встановленої на згадку про дотик до ран Ісуса Христа святым апостолом Фоною. У східних слов'ян Ф. т. був часом поминання покійних. Основні обряди та звичаї Ф. т. припадають на перші його дні – неділю, понеділок та вівторок. Поминання мертвих на Ф. т. визнано Церквою, щоб після світлого свята Великодня живі могли розділити з померлими велику радість воскресіння Христового. Див.: Агапкина Т. Фомина неделя. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5-ти т. Москва: Международные отношения, 2012. Т. 5. С. 402–404.

⁶⁰ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен: Українське вид-во, 1958. Кн. II. Част. III. С. 10–14.

⁶¹ Орлов В., Саганович Г. Десять веков белорусской истории (862–1918): События. Даты, Иллюстрация. Вильня: Наша Будучыня, 2001. С. 4.

⁶² Цитата за: Агапкина Т. Радуница. Славянские древности... Москва: «Международные отношения», 2009. Т. 4. С. 390–391.

⁶³ Словарь древнего славянского языка, составленный по Остромирову евангелию / Изд. А. Суворина. Санкт-Петербург: Тип-я А. Суворина, 1899. С. 714.

⁶⁴ Тищенко К. Іншомовні топоніми України: Етимологічний словник-посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2010. С. 7.

статті «Радутє – Радутовщина – Радуль (або скільки років Радулю)» науковець доводить, що топонім «Радуль» – давньоруський, а перша писемна згадка про «Радутовщину» (правильно – Радуловщину) належить до 1568 р. Спираючись на те, що суфікс «щина» свідчить про патронімічний характер назви, появу ойконіму «Радуль» І. Кондратьєв відніс до XIV–XV ст.⁶⁵

До речі, народну гіпотезу також відкидав і краєзнавець Г. Станкевич, схиляючись на користь гіпотези походження назви селища від давнього гідроніму, нині не існуючого озера «Радуль / Радутє».

Гіпотеза доктора філологічних наук, професора Костянтина Миколайовича Тищенка

В ономастиці вже давно дійшли висновку, що чимало сучасних топонімів Лівобережної України утворені в результаті етномовних обмінів шляхом переосмислення іншомовних лексем. Ці топоніми свідчать про те, що наші предки чули навколо себе звучання інших мов вживу.

К. Тищенко для етимологізації топонімів застосовує власний метод топонімічного контекстування, що дає змогу розкривати смислові зв'язки між просторово близькими топонімами. Досліджуючи топоніми іншомовного походження, які збереглися на теренах України, він висунув гіпотезу, що такі топоніми сформовані в долітописний час і серед них є топоніми арабського походження VIII ст. Зокрема К. Тищенко дослідив виразний слід арабо-хазарської війни 710–737 рр. у топонімії Лівобережної України. Віднайшовши 78 рекурентних топооснов, що повторюються у 360 з 500 досліджених назв, науковець дійшов висновку, що можна вважати достатнім доказом арабську присутність у Наддніпрянщині за часів Омейядів у VIII ст. – імовірно, під час походів проти хазарів⁶⁶.

За його гіпотезою, такі топоніми як Радулин на Житомирщині та Радуль на Чернігівщині – арабського походження, а утворені вони від слова «радіулла» (обранець Аллаха)⁶⁷.

Варто зазначити, що в більш ранніх дослідженнях – щодо виявлення алтайських (гунсько-аварських) топооснов у топонімії України, зокрема на Сіверщині, – К. Тищенко висунув гіпотезу, що топоніми Радуль, Радунь та деякі інші з формантами «унь», «уль» тощо є синонімічними позначеннями етноніма гунів. Дослідник вважав, що назви цих селищ свідчать про те, що гунам «раділи»⁶⁸.

Проте, на думку доктора філологічних наук С. Вербича, К. Тищенко надто довільно тлумачить багато українських топонімів, залучаючи арабські, кельтські, іранські, готські лексеми у тих випадках, де назви можна цілком пояснити на матеріалі слов'янських мов⁶⁹.

Гіпотеза московського художника Віталія Лук'янца, який вважав, що назва селища Радуль може походити від шведських слів «рад» (коло, шеренга, черга, рада) і «дуль» (прихований, зберігання), які разом дають слово «радуль», що тлумачиться як «заховане сонце»⁷⁰.

Однак історичні відомості та археологічні дані свідчать, що гіпотези, в основі яких лежить лише лінгвістичний підхід, не можуть бути об'єктивними. Звісно, у разі відсутності реальних писемних документів про обставини появи ойконіма, виникнення декількох етимологічних пояснень тої самої назви є нормальним станом для філологічної науки. Проте дослідження процесу формування нинішньої назви того чи іншого населеного пункту, її походження (етимології) та значення (семантики) має бути комплексним, спиратися як на топонімну лексику, так і на історичні джерела, на топографічну характеристику місцевості. Досліднику бажано розглянути мовні особливості говірок регіону, у якому постала та чи інша назва. З метою недопущення в науковий обіг хибної етимології географічних назв, дослідник має бути дуже обережним, чітко дотримуватись лінгвістичних законів, завжди спиратись на факти, а не підганяти їх під упереджену теорію. Лише тоді можна

⁶⁵ Кондратьєв І. Радутє – Радутовщина – Радуль (або скільки років Радулю). *Сіверянський літопис*. 2010. № 2–3. С. 66.

⁶⁶ Тищенко К. Топонімічний слід в Україні арабо-хазарської війни 713–737 рр. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2011. Вип. 53. С. 222–241.

⁶⁷ Тищенко К. Іншомовні топоніми України. С. 133.

⁶⁸ Тищенко К. Назви з Глухівщини в колі гунських топонімів Європи. *Сіверщина в контексті історії України / Збірник наукових праць: матеріали VI науково-практичної конференції (17–18 травня 2007 р.)*. Суми: Еллада, 2007. С. 23–37.

⁶⁹ Вербич С. Наукове й ненаукове в етимології онімної лексики. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 2. С. 50–68.

⁷⁰ Лук'янець В. Світові таємниці. *Життя Полісся*. 1995. 28 червня. № 50 (8470). С. 4; Філоненко Ю., Філоненко О. Походження назв селищ міського типу Чернігівської області. *Економічна та соціальна географія*. 2012. Вип. 64. С. 71, 72.

претендувати на їхню відносну об'єктивність. Лише такий підхід дозволить уникнути псевдонаукових тлумачень.

Отже, підсумовуючи проаналізовані історичні, археологічні, топонімічні та лінгвістичні дані, автор схиляється до думки, що найвірогіднішою постає гіпотеза відтопонімного походження назви селища Радуль.

References

- Agapkina T. (2009). Radunitsa. Slavyanskiye drevnosti: Etnolingvisticheskiy slovar u 5-ti t. [Radunitsa. Slavic antiquities: Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes]. Moscow, Russia.
- Ananieva, T. (Comp.). (1997). Opysy Livoberezhnoyi Ukrayiny kintsya XVIII – poch. XIX st. [Descriptions of Left-Bank Ukraine of the late 18th – the early 19th c.]. Kyiv, Ukraine.
- Boriak, H., Vais, H., Vyslobokov, K. (Comp.). (2002). Ruska (Volynska) Metryka. Rehesty dokumentiv Koronnoi kantseliarii dlia ukrainskykh zemel (Volynske, Kyivske, Bratslavske, Chernihivske voievodstva) 1569–1673 [Ruska (Volyn) Metrica. Registers of documents from the Crown chancellery for Ukrainian lands (Volyn, Kyiv, Bratslav, and Chernihiv provinces) 1569–1673]. Kyiv, Ukraine.
- Chuchka, P. (1970). Antroponimiia Zakarpattia (Vstup ta Imena): konspekt lektsii [Anthroponymy of Zakarpattia (Introduction and Names): lecture notes]. Uzhhorod, Ukraine.
- Demchuk, M. (1988). Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukraintsiv XIV–XVII st.: monohrafiia [Slavic autochthonous personal names in the everyday life of Ukrainians in the 14th–17th c.: monograph]. Kyiv, Ukraine.
- Dumyn, S. (1986). K ystoriy razvytyia lennoho zemlevladyeniya v Rechy Pospolytoi v XVII v. (Smolenskoe voevodstvo v zemelnoi polytke dynastiyy Vazov) [On the history of the development of feudal land ownership in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 17th c. (Smolensk Voivodeship in the land policy of the Vasa dynasty)]. *Sovetskoe slavianovedeniye – Soviet Slavic studies*, 2, P. 43–57.
- Fasmer, M. (1987). Etymologicheskii slovar russkogo yazyka: U 4 t. [Etymological dictionary of the Russian language: In 4 vol.]. Moscow, Russia.
- Filonenko, Y., Filonenko, O. (2012). Pokhodzhennya nazv selyshch miskoho typu Chernihivskoy oblasti [The origin of names of urban settlements of Chernihiv region]. *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia – Economic and social geography*, 64, P. 68–77.
- Gnatenko, L. (2010). Staroukrayinskyy uzus davnikh kyrylychnykh drukiv u konteksti tserkovnoslovianskoy rukopysnoyi pysemnoyi praktyky [Old Ukrainian usus of ancient Cyrillic texts in the context of Church Slavonic handwritten writing practice]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. Vernadskoho – Scientific activities of the V. Vernadsky national library of Ukraine*, 28, P. 303–317.
- Inogda, V. (1973). Arkheolohichni pamyatky poblyzu s. Radul na Chernihivshchyni [Archaeological monuments near the village of Radul in Chernihivshchyna]. *Arkheolohiia – Archaeology*, 11, P. 49–55.
- Ivanov, N. (2003). Istoriya Litovsko-Russkogo gosudarstva v imenakh i datakh. (Derzhava Gedimino-vichey). Istoriko-genealogicheskoye issledovaniye-obobshcheniye [History of the Lithuanian-Russian state in names and dates. (The State of Gediminas). Historical and genealogical research-generalization]. Sankt-Peterburg, Russia.
- Karpenko, Yu. (2006). Vstup do movoznavstva: Pidruchnyk [Entry before learning: Textbook]. Kyiv, Ukraine.
- Karskyi, E. (1903). Беларусы. Т. 1. Vvedeniye v yzuchenye yazyka y narodnoi slovesnosti. S prylozheniyem dvukh kart [Belarusians. Vol. 1. Introduction to the study of language and folk literature. With two maps attached]. Warsaw, Poland.
- Kondratiev, I. (2005). Pid Lytvoyu, Moskvoyu ta Polshcheyu [Under Lithuania, Moscow and Poland]. Chernihiv, Ukraine.
- Kondratiev, I. (2010). Raduty – Radutovshchyna – Radul (abo skilky rokiv Radulyu) [Raduty – Radutovshchyna – Radul (or how old is Radul)]. *Siverianskyi litopys – Severyanskyi chronicle*, 2–3, P. 65–68.
- Kruhliak, Yu. (1978). Imia vashoho mista: Pokhodzhennya nazv mist i selyshch miskoho typu Ukrain-skoi RSR [The name of your city: The origin of the names of cities and urban-type settlements in the Ukrainian SSR]. Kyiv, Ukraine.
- Kuczynski, S. (1936). Ziemię czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy [Chernigov-Siverian lands under Lithuanian rule]. Warsaw, Poland.
- Lukyanets, V. (1995). Svitovi tayemnytsi [World secrets]. *Zhyttia Polissia – Life of Polissya*, June 28.
- Makhnovets, L. (Trans.), Myshanych, O. (Ed.). (1989). Litopys ruskyi [Chronicle of Rus]. Kyiv, Ukraine.
- Orlov, V., Saganovich, G. (2001). Desyat vekov belorusskoy istorii (862–1918): Sobyitiya. Daty, Illyustratsii [Ten centuries of Belarusian history (862–1918): Events. Dates, Illustrations]. Minsk, Belarus.
- Poddubny, A. (2008). Pro pokhodzhennya nazvy selyshcha Radul [On the origin of the name of the village Radul]. *Siverianskyi litopys – Severyanskyi chronicle*, 6, P. 77–80.
- Stankevich, G. (2006). Radul. Kratkiy ocherk istorii [Radul. Brief outline of history]. Chernihiv, Ukraine.
- Suvoryna, A. (Publ.). (1899). Slovar drevneho slavianskogo yazyka sostavlennyy po Ostromyrovu evanheliyu [Dictionary of the ancient Slavic language compiled from the Ostromir Gospel]. Saint Petersburg, Russia.
- Tyshchenko, K. (2010). Inshomovni toponimy Ukrayiny: Etymologichnyy slovnyk-posibnyk [Foreign-language toponyms of Ukraine: Etymological dictionary-guide]. Ternopil, Ukraine.

Tyshchenko, K. (2011). Toponimichnyy slid v Ukrayini arabo-khozarskoyi viyny 713–737 rr. [Toponymic trace in Ukraine of the Arab-Khazar war of 713–737]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriya filoloh – Visnyk of Lviv university. Philology series*, 53, P. 222–241.

Vardomatsky, L., Vardomatskaya, E. (Comp.). (2010). Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka: uchebno-metodicheskiy kompleks [Historical grammar of the Russian language: educational and methodological complex]. Vitebsk, Belarus

Vasiliev, V. (2005). Arkhaicheskaya toponimiya Novgorodskoy zemli (Drevneslavyanskiye deantroponimnyye obrazovaniya) [Archaic toponymy of the Novgorod land (Old Slavic deanthroponymous formations)]. Veliky Novgorod, Russia.

Vasylenko, H. (Ed.). (1908). Materyaly dlia ystoryi ekonomycheskoho, yurydycheskoho y obshchestvennoho byta staroi Malorossyy [Materials for the history of economic, legal and social life in old Little Russia]. Chernihiv, Ukraine.

Vasylenko, M. (1928). Pravne polozhennia Chernihivshchyny za polskoi doby (1618–1648). Chernihiv i Pivnichne Livoberezhzhia. Ohliady, rozvidky, materialy [Legal status of Chernihiv region during the Polish era (1618–1648). Chernihiv and Northern Left Bank. Reviews, research, materials]. Kyiv, Ukraine.

Verbych, S. (2010). Naukove y nenaukove v etymolohiyi onimnoi leksyky. [Scientific and unscientific in the etymology of onymous vocabulary]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National academy of sciences of Ukraine*, 2, P. 50–68.

Voropai, O. (1958). Zvychai nashoho narodu. Etnohrafichniy narys [Customs of our people. Ethnographic sketch]. Munich, Germany.

Yanko, M. (1998). Toponimichnyy slovnyk Ukrainy: Slovnyk-dovidnyk [Toponymic dictionary of Ukraine: Dictionary-reference]. Kyiv, Ukraine.

Zheliezniak, I. (Ed.). (1989). Kyivske Polissia: etnolinhv. doslidzh. [Kyiv Polissya: ethnolinguistic research]. Kyiv, Ukraine.

Асадчев Олександр Іванович – краєзнавець, заступник Голови президії Українського фонду пошуку «Пам'ять», заступник керівника Ріпкинського відділення Товариства «Чернігівське земляцтво» в м. Києві, автор-упорядник «Книги Пам'яті селища Радуль Чернігівського району Чернігівської області» (вул. Героїв Маріуполя, 4, кв. 55, м. Київ, 03191, Україна).

Asadchev Olexander – Historian and local lore expert, deputy Chairman of the presidium of the Ukrainian search foundation «Memory», deputy chairman of the Ripkinsky branch of the «Chernihivske zemlyatstvo» Society in Kyiv, author-compiler of the «Book of Remembrance of the settlement Radul Chernihiv district of Chernihiv region» (Heroes of Mariupol Str., 4, kv. 55, Kyiv, 03191, Ukraine).

E-mail: o.asadchev@ukr.net

Дата подання: 2 січня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 12 вересня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Асадчев, О. Гіпотези походження назви селища (ойконіму) Радуль Чернігівського району. *Сіверянський літопис*. 2025. № 5. С. 76–88. DOI: 10.58407/litopis.250508.

Цитування за стандартом APA

Asadchev, O. (2025). Hipotezy pokhodzhennya nazvy selyshcha (oikonimu) Radul' Chernihivs'koho rayonu [Hypotheses about the origin of the name of the village (oikonym) Radul in the Chernihiv district]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 76–88. DOI: 10.58407/litopis.250508.

